

12. Εικονομαχία: Η τιμητική προσκύνηση των εικόνων υπό διωγμό

ι. Εικονόφιλοι και εικονομάχοι

Τα πρώτα βήματα της εικονογραφίας μετά τους διωγμούς

Η Εκκλησία πέρασε πολύ διστακτικά στην εικονογραφία των προσώπων. Τη βοήθησαν σ' αυτό δυο διαφορετικές αφορμές: από τη μια η Εκκλησία –αφού έπαψε να διώκεται– θα είχε τη δυνατότητα να παραδώσει στους πιστούς το βίωμα των μαρτύρων, ώστε να μην ξεχαστεί και, από την άλλη, ήθελε να αναπαραστήσει τη Βίβλο ορατή στα μάτια των πιστών. Η Βίβλος ζωγραφιζόταν τώρα στους τοίχους των εκκλησιών, αρχίζοντας από τη δημιουργία του κόσμου μέχρι την Ανάληψη του Χριστού και την εικόνα Του ως Παντοκράτορα. Αυτές οι ζωγραφικές αναπαραστάσεις δεν είχαν σκοπό τη διακόσμηση της Εκκλησίας, αλλά θεωρούνταν βοηθητικά μέσα για την κατήχηση και τη θεωρία.

Νικόλαος Νησιώτης, *Περί Εικονογραφίας*.

Οι εκτροπές των εικονολατρών

Είναι αλήθεια ότι με την πάροδο του χρόνου δεισιδαίμονες προλήψεις συνδέθηκαν με την προσκύνηση των εικόνων. Πιστοί των λαϊκότερων κυρίως στρωμάτων και μοναχοί αφελείς και απαίδευτοι απέδιδαν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στην προστατευτική δύναμη όχι πια του εικονιζόμενου προσώπου, αλλά του ίδιου του αντικειμένου, της φορητής εικόνας, τελώντας παράλογες πράξεις που θύμιζαν ειδωλολατρία. Έτσι, κατά τη βάπτιση έφεραν την εικόνα στη θέση του αναδόχου, έπαιρναν από το χρώμα της ξύσμα, το οποίο αναμίγνυαν στη θεία μετάληψη ή το μεταχειριζόνταν για θεραπευτικούς σκοπούς.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Θ'.

Η πρώτη φάση της Εικονομαχίας (726-787) ξεκίνησε, όταν ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος απαγόρευσε την προσκύνηση των εικόνων. Στην απόφαση του Λέοντα αντέδρασε η πλειονότητα του βυζαντινού κλήρου και λαού, ενώ την αντίθεσή της εκδήλωσε και η Εκκλησία της Ρώμης. Ο φανατισμός και τα πάθη κυριάρχησαν σε αυτήν τη φάση της Εικονομαχίας. Μετά τη σύνοδο της Ιέρειας (754), η οποία καταδίκασε τις εικόνες και την προσκύνησή τους, η άρνηση των εικόνων (εικονομαχία) επιβλήθηκε με κάθε μέσο σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, προκαλώντας πολλές ταραχές που γρήγορα εξελίχθηκαν σε βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα στον λαό

Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβέστη
(Ψαλτήρι Χλουντόφ, περί το 830, Μόσχα)

και τον στρατό. Οι εικόνες αφαιρέθηκαν από τους ναούς ή καταστράφηκαν, τα άμφια και τα σκεύη με παραστάσεις κατασχέθηκαν και οι ηγέτες των εικονόφιλων διώχθηκαν. Πολλοί μοναχοί τυφλώθηκαν ή εξορίστηκαν, ενώ τα ιερά σκεύη των μοναστηριών, όπως και όλα όσα ανήκαν σε αυτά, πουλήθηκαν και τα χρήματα συγκεντρώθηκαν στα αυτοκρατορικά ταμεία. Κατά τη σκοτεινή αυτή περίοδο, υπέρμαχος της Ορθοδοξίας αναδείχθηκε ο Σύρος μοναχός και ιερέας Ιωάννης Δαμασκηνός. Η Ειρήνη η Αθηναία που ανέλαβε την εξουσία ως επίτροπος του γιου της Κωνσταντίνου Στ', συγκάλωσε στη Νίκαια το 787 την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο και αναστήλωσε τις εικόνες, δίνοντας τέλος στην πρώτη φάση της Εικονομαχίας.

Τα επιχειρήματα των εικονομάχων

Ο Λέων Γ' Ίσαυρος εισηγείται την αποκαθήλωση των εικόνων

Οι εικόνες υποκαθιστούν τα είδωλα και, άρα, αυτοί που τις προσκυνούν είναι ειδωλολάτρες. Όμως δεν πρέπει να προσκυνούμε κατασκευάσματα των ανθρώπινων χεριών και κάθε είδους ομοίωμα. Πληροφόρησέ με ποιος μας κληροδότησε αυτή την παράδοση, δηλαδή να σεβόμαστε και να προσκυνούμε κατασκευάσματα χεριών, ενώ ο Θεός απαγορεύει την προσκύνηση, και εγώ θα συμφωνήσω ότι αυτό είναι νόμος του Θεού.

Επιστολή του Λέοντος Γ' στον πάπα Γρηγόριο Β'

Ο Λέων Γ' Ίσαυρος σκέπτεται...

Γιατί οι Χριστιανοί παθαίνουν ήττες από τους εθνικούς; Επειδή λατρεύονται οι εικόνες! Γι' αυτό σκοπεύω να τις καταστρέψω. Οι αυτοκράτορες που δέχτηκαν και λάτρεψαν τις εικόνες πέθαναν στην εξορία ή στη μάχη. Αυτοί όμως που δεν τις λάτρεψαν, πέθαναν στο κρεβάτι τους και τάφηκαν με τιμές στους αυτοκρατορικούς τάφους κοντά στον ναό των Αγίων Αποστόλων. Εγώ επιθυμώ να μιμηθώ τη δεύτερη κατηγορία και θα τις καταστρέψω, για να μακροημερεύσω κι εγώ κι ο γιος μου, και η δυναστεία μας να βασιλεύσει ως την τέταρτη και πέμπτη γενιά.

Scriptor incertus de Leone Bardae filio

Το διάταγμα της εικονομαχικής συνόδου της Ιέρειας (754)

Ομόφωνα ορίζουμε ότι οι παντός είδους εικόνες που έχουν κατασκευαστεί από κάθε είδους υλικό και έχουν ζωγραφιστεί από τον κακότεχνο χρωστήρα των εικονογράφων, θα είναι στο εξής απόβλητες από τις χριστιανικές εκκλησίες και αποκρουστικές για τους Χριστιανούς. Κανένας πια να μην έχει το δικαίωμα να ασκεί το ανόσιο και ασεβές αυτό επάγγελμα. Όποιος τολμά από τώρα και στο εξής να κατασκευάζει ή να προσκυνά ή να τοποθετεί σε εκκλησία ή ιδιωτική κατοικία ή να κρύβει στο σπίτι του εικόνες, αν είναι επίσκοπος ή διάκονος θα καθαιρείται, αν είναι μοναχός ή λαϊκός θα αναθεματίζεται και θα είναι υπόλογος απέναντι στους αυτοκρατορικούς νόμους, με την κατηγορία ότι στρέφεται ενάντια στις διαταγές του Θεού και είναι εχθρός των πατροπαράδοτων δογμάτων.

ii. Η συμβολή του Αγίου Ιωάννη του Δαμασκηνού

Γιατί ο εικονισμός του Θεού δεν είναι ασέβεια και ειδωλολατρία

Εάν κατασκευάζαμε την εικόνα του αόρατου Θεού, πράγματι θα αμαρτάναμε· γιατί είναι αδύνατο να εικονιστεί το ασώματο, το ασχημάτιστο, το αόρατο, το απεριγράπτο. Εάν κατασκευάζαμε εικόνες ανθρώπων και τις θεωρούσαμε θεούς και τις λατρεύαμε ως θεούς, πράγματι θα ασεβούσαμε. Αλλά δεν κάνουμε τίποτα από αυτά. Εφόσον, όμως, ο Θεός από απεριγράπτη αγαθότητα σαρκώθηκε και εμφανίστηκε στη γη με σάρκα και συναναστράφηκε με τους ανθρώπους και πήρε φύση, όγκο, σχήμα και χρώμα ανθρώπινο, όταν εμείς Τον εικονίζουμε, δεν σφάλουμε γιατί λαχταρούμε να βλέπουμε τη μορφή Του. Όπως λέει ο θείος απόστολος, «προς το παρόν βλέπουμε τον Θεό θαμπά κι αινιγματικά σαν μέσα από καθρέφτη». Η εικόνα είναι αυτός ο καθρέφτης και το αίνιγμα που μπορούν να αντικρίσουν τα μάτια του σώματός μας.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας.*

Ο σεβασμός στον δημιουργό της ύλης

Στα παλιά τα χρόνια ο Θεός, ο ασώματος και απεριγράπτος, δεν απεικονιζόταν καθόλου. Τώρα όμως που ο Θεός εμφανίστηκε με σάρκα και έζησε ανάμεσα στους ανθρώπους, ζωγραφίζω την εικόνα Του, όπως την είδα στο πρόσωπο του Ιησού. Δε λατρεύω την ύλη, αλλά τον δημιουργό της ύλης. Αυτόν που για χάρη μου έγινε ύλη και καταδέχτηκε να κατοικήσει στην ύλη και μέσω αυτής κατεργάστηκε τη σωτηρία μου. Δεν θα πάψω να σέβομαι την ύλη, την αγιασμένη με τη σάρκωση του Κυρίου, που έγινε αιτία της σωτηρίας μου.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας.*

Ο σεβασμός στην ύλη

Σέβομαι, λοιπόν, την ύλη και τη θεωρώ σαν κάτι ιερό· την προσκυνώ, επειδή μέσω αυτής συντελέστηκε η σωτηρία μου· τη σέβομαι όχι ως Θεό, αλλά ως κτίσμα γεμάτο θεία ενέργεια και χάρη. Πράγματι, δεν είναι ύλη το ξύλο του σταυρού, το τόσο χαριτωμένο και μακαριστό; Δεν είναι ύλη το σεπτό και άγιο όρος, ο τόπος του Γολγοθά; Δεν είναι ύλη ο άγιος τάφος, αυτή η πέτρα που δώρισε τη ζωή κι είναι η πηγή της αναστάσής μας; Δεν είναι ύλη η μελάνη και τα δέρματα των Ευαγγελίων; Δεν είναι ύλη η ζωογόνος τράπεζα που μας χορηγεί τον άρτο της ζωής; Δεν είναι ύλη το χρυσάφι και το ασήμι, από τα οποία κατασκευάζονται οι σταυροί και οι άγιες εικόνες και τα ποτήρια; Δεν είναι ύλη, πάνω από όλα, το σώμα και το αίμα του Κυρίου μου; Επομένως, ή πρέπει να παύσεις να σέβεσαι και να προσκυνάς όλα αυτά ή να παραδεχτείς την εκκλησιαστική παράδοση και την προσκύνηση των εικόνων του Θεού και των φίλων του.

Ιωάννη Δαμασκηνού, *Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας.*

Τι περισσότερο χρειαζόμαστε ως φωτεινό παράδειγμα, ώστε να αποδειχθεί ότι οι εικόνες αποτελούν βιβλία για τους αγράμματους και ότι δεν παύουν, αν και δεν έχουν φωνή, να κηρύττουν την τιμή των αγίων και έτσι να μας διδάσκουν αλλά και να αγιάζουν την όρασή μας; Δεν έχω χρήματα για βιβλία ή δεν έχω χρόνο για ανάγνωση; Μπαίνω στην Εκκλησία, το κοινό για όλους μας ιατρείο, και εκεί η εικόνα σαν λουλούδι ή σαν πολύχρωμο λιβάδι ελκύει τα μάτια μου κι έτσι, χωρίς να το καταλάβω, με οδηγεί στην αγιότητα.

Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας.

iii. Η Ζ' Οικουμενική Σύνοδος

Απόσπασμα από το Συνοδικό της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου

Πιστεύουμε, όπως είδαν στα οράματά τους οι προφήτες, όπως δίδαξαν οι απόστολοι, όπως παρέλαβε την πίστη η Εκκλησία και οι διδάσκαλοί της τη διατύπωσαν, όπως συμφώνησαν οι Εκκλησίες της οικουμένης, όπως έλαμψε η θεία χάρη, όπως η σοφία με παρρησία ομολόγησε και ο Χριστός βράβευσε. Έτσι σκεφτόμαστε, μιλάμε και κηρύσσουμε τον Χριστό, τον αληθινό Θεό μας, και τα έργα των αγίων του, τιμώντας τους με λόγια, με γραφές, με σκέψεις, με πνευματικές θυσίες, με ναούς και εικονίσματα. Σεβόμαστε και προσκυνούμε τον Χριστό, επειδή είναι Θεός και Δεσπότης· τιμούμε τους αγίους, επειδή είναι πραγματικοί υπηρέτες του κοινού μας Δεσπότη, απονέμοντάς τους σχετική προσκύνηση και όχι λατρεία.

Η υπέρβαση των δύο αντικρουόμενων τάσεων από την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο

Στην πραγματικότητα η εικονομαχία μοιάζει να εξηγείται από εβραϊκές και μουσουλμανικές επιδράσεις που υπερεκτιμούσαν το απρόσιτο και ανείπωτο του Θεού σε βάρος της Ενσάρκωσης. Η εικονομαχία ήταν επίσης μια αντίδραση ενάντια στη μερικές φορές ειδωλολατρική λατρεία των εικόνων και στη μόλυνση της λατρείας αυτής από την ιδέα της μαγείας: φτάναμε έτσι στο να συγχέεται η εικόνα με την ευχαριστία και ορισμένοι ιερείς αναμίγνυαν τα θεία δώρα με τμήματα από εικόνες. Η Ορθοδοξία υπερπήδησε αυτές τις δυο αντικρουόμενες τάσεις, επιβεβαιώνοντας τη Χριστολογική βάση της εικόνας. Έδειξε ότι η εικόνα είναι κατεξοχήν ο ίδιος ο Χριστός.

Olivier Clément, Η Θεολογία της Εικόνας.

iv. Κυριακή της Ορθοδοξίας: Η γιορτή της αναστήλωσης των εικόνων

Η Εικονομαχία θα λήξει οριστικά με τον θάνατο του τελευταίου εικονομάχου αυτοκράτορα Θεόφιλου και την ανάληψη της εξουσίας από την εικονόφιλη Θεοδώρα ως επίτροπο του γιου της Μιχαήλ Γ'. Το 843 όσοι είχαν φυλακιστεί απελευθερώθηκαν και οι εξόριστοι ανακλήθηκαν από την εξορία. Ο εικονόφιλος Μεθόδιος εκλέχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και αμέσως συγκάλεσε σύνοδο, η οποία επικύρωσε τις αποφάσεις της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου και αναστήλωσε θριαμβευτικά τις ιερές εικόνες. Ο τελικός θρίαμβος της Ορθοδοξίας εναντίον της εικονομαχίας καθιερώθηκε να γιορτάζεται την πρώτη Κυριακή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, η οποία ονομάστηκε Κυριακή της Ορθοδοξίας. Την ημέρα εκείνη διαβάζεται απόσπασμα από την απόφαση της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου («Συνοδικό») και γίνεται λιτάνευση των εικόνων στο ναό.

Η σχέση της εικόνας με το πρωτότυπο

Πρός τὸ πρωτότυπον φέρει, φησὶ Βασίλειος, τιμὴ ἢ τῆς εἰκόνας· διὰ τοῦτο ἐν σχέσει, τιμῶντες τὰς εἰκόνας Σωτῆρος Χριστοῦ, τῶν Ἁγίων ἀπάντων τε, ἵνα αὐτῶν δεδραγμένοι, μήποτε νῦν δυσσεβεία ὑπαχθείημεν.

Ωδὴ ζ' του κανόνα της Κυριακῆς της Ορθοδοξίας

Καθὼς διδάσκει ὁ Μέγας Βασίλειος, ἡ τιμὴ των πιστῶν πρὸς τὴν εἰκόνα ἀπευθύνεται στο πρωτότυπο (που αὐτὴ εἰκονίζει). Γι' αὐτὸ τιμοῦμε καὶ προσκυνοῦμε τὴς εἰκόνας που μας φέρνουν πιο κοντὰ στον Σωτῆρα Χριστὸ καὶ σε ὅλους τοὺς ἁγίους, ὥστε –μένοντας δεμένοι με αὐτούς– νὰ μὴν παρασυρθοῦμε ποτέ ξανά στην ἀσέβεια.

Απολυτίκιο της Κυριακῆς της Ορθοδοξίας

Τὴν ἄχραντον Εἰκόνα σου προσκυνοῦμεν, Ἀγαθέ, αἰτούμενοι συγχώρησιν τῶν πταισμάτων ἡμῶν, Χριστέ ὁ Θεός· βουλήσει γὰρ ἡύδότης σαρκὶ ἀνελεθεῖν ἐν τῷ Σταυρῷ, ἵνα ῥύσῃ οὐς ἔπλασας ἐκ τῆς δουλείας τοῦ ἐχθροῦ· ὅθεν εὐχαρίστως βοῶμέν σοι· Χαρᾶς ἐπλήρωσας τὰ πάντα, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, παραγενόμενος εἰς τὸ σῶσαι τὸν κόσμον.

Τὴν ἄσπιλη εἰκόνα σου προσκυνοῦμε, ἀγαθέ Χριστέ καὶ Θεέ μας, ζητώντας νὰ μας συγχωρήσεις γιὰ τὰ λάθη μας. Με τὴ θέλησή σου καταδέχτηκες νὰ ανεβείς στο Σταυρὸ, γιὰ νὰ λυτρώσεις τὰ πλάσματά σου ἀπὸ τὴ δουλεία στον ἐχθρό· γι' αὐτὸ εὐχαρίστως σοῦ ψάλλομε: γέμισες τὰ πάντα με χαρὰ εσύ που εἶσαι ὁ Σωτὴρας μας, ἀφοῦ γι' αὐτὸ ἦρθες, γιὰ νὰ σώσεις τὸν κόσμον.

Κοντάκιον της Κυριακῆς της Ορθοδοξίας

Ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος τοῦ Πατρὸς, ἐκ σοῦ Θεοτόκε περιεγράφη σαρκούμενος, καὶ τὴν ῥυπωθεῖσαν εἰκόνα εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀναμορφώσας τῷ θείῳ κάλλει συγκατέμιξεν. Ἄλλ' ὁμολογοῦντες τὴν σωτηρίαν, ἔργῳ καὶ λόγῳ ταύτην ἀνιστοροῦμεν.

Ὁ ἀπερίγραπτος Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ Πατέρα, χάρις σε σένα, Θεοτόκε, πήρε σάρκα καὶ μορφή που περιγράφεται. Καὶ, ἀφοῦ καθάρισε τὴ σπιλωμένη εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐπανεφέρε στην ἀρχικὴ τῆς ομορφιάς, τὴν ἔνωσε με τὸ θεϊκὸ του κάλλος. Γι' αὐτὸ κι εμεῖς, ὁμολογώντας τὴ σωτηρία μας, με ἔργα καὶ λόγια τὴν περιγράφουμε.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Διαβάστε τα κείμενα με τα επιχειρήματα των εικονομάχων και των εικονόφιλων και συζητήστε στην ολομέλεια της τάξης το παρακάτω ερώτημα:
  - Πρέπει να υπάρχουν εικόνες του Θεού;
2. Ένας μαθητής υποδύεται έναν εικονόφιλο και αφηγείται στην ολομέλεια τις τάξεις τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει.
3. Διαβάζοντας το Κοντάκιον της Κυριακής της Ορθοδοξίας, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η Παναγία είναι η πρώτη αγιογράφος; Κι αν ναι, ποια είναι η εικόνα που πρώτη αυτή ζωγράφισε;
4. Διαβάστε τη ζ΄ Ωδή του κανόνα της Κυριακής της Ορθοδοξίας και απαντήστε στα εξής ερωτήματα:
  - Τι ή ποιον ακριβώς προσκυνούμε στις εικόνες;
  - Ποιος ή ποιοι είναι το «πρωτότυπον»;
5. Διαβάστε τον Οίκο της Ακολουθίας των Αγίων Πατέρων της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου και εξηγήστε σε τι ωφελούνται οι χριστιανοί με τη χρήση των εικόνων στην Εκκλησία.

Η Κυριακή της Ορθοδοξίας (εικόνα από εργαστήριο της Κωνσταντινούπολης, 1375-1425)